О. М. Алексєєва
(м. Бахмут)

УДК 821.111 (73)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ В СИСТЕМІ ОБРАЗІВ РОМАНУ Г. ДЖЕЙМСА «WASHINGTON SQUARE»

На сучасному етапі розвитку гуманітарної сфери спостерігається сталий інтерес до гендерного аспекту, зокрема в літературознавчих дослідженнях. Питання гендерних ролей та стереотипів є об'єктами активного наукового дослідження. Актуальність гендерного погляду на проблематику художнього твору зумовлена поширеним питанням про роль людини, її самовизначення та самореалізацію в сучасному суспільстві. Проте вважаємо, що саме наслідування або порушення гендерних ролей та стереотипів у культурно-історичних межах художнього твору впливає на особливості системи образів, розвитку сюжету та висвітлення авторської ідеї.

У якості об'єкту розвідки ми обрали творчість класика англійської та американської літератури Генрі Джеймса (1843-1916), один з його ранніх романів – «Washington Square» (1880), зокрема. Численні романи, новели та повісті автора становлять, на наш погляд, особливий інтерес для дослідника гендерної проблематики, адже характери джеймсівських персонажів (деякі з них вже вважають навіть архетипічними – можна згадати, наприклад, Дейзі Міллер чи Ізабеллу Арчер), вирізняються психологічною складністю і неоднозначністю, поєднують у собі чоловічі та жіночі риси тощо.

У літературознавчій науці, особливо американській та британській, вже давно склалася окрема «галузь», яка отримала назви «джеймсознавство» та «джеймсіана». Корпус різноманітних досліджень, присвячених спадщині Г. Джеймса, надзвичайно великий. Втім, гендерна проблематика його книг ще недостатньо вивчена. В контексті теми нашої статті інтерес представляє книга В. Коулсон «Henry James, Women and Realism», у якій роман «Washington Square», зокрема, розглядається у зв'язку із проблемою сприйняття «жіночого тексту» («feminine text» [5, с. 83]) читачами-представниками обох статей. На гендерних аспектах зосереджене і дослідження Е. Харальсона «Henry James and

Queer Modernity» [6], щоправда питання фемінності, маскулінності і, як зрозуміло з назви, виявів «квір-теорії» розглядаються на матеріалі інших романів та повістей письменника.

На пострадянському просторі ступінь вивченості творчості Г. Джеймса залишається недостатнім, що пояснюється відносно пізнім включенням його книг у читацький і науковий обіг. Варто зазначити, що перші публікації російською з'явилися тільки у 1970-ті роки і на сьогодні перекладено лише 8 з 20 романів автора, а українські переклади його романів зовсім відсутні. Втім, вже є декілька ґрунтовних дисертацій, у тому числі і одна докторська, у яких йде мова про різні аспекти багатогранної спадщини Г. Джеймса. Зокрема, роман, який нас цікавить, розглядається у дослідженні Е. В. Нерсесової, але у ракурсі такої актуальної для письменника проблеми, як «національна самосвідомість» [2]. Також, у висвітленні системи образів роману нам стала у нагоді монографія Т. Л. Селітріної [3], в якій аналізуються особливості психологізму джеймсівських творів.

Отже, метою пропонованої статті є розгляд образної системи роману Г. Джеймса «Washington Square» у гендерному аспекті. У ході аналізу ми акцентуємо прояви фемінності та маскулінності у характерах героїв, звертаємо увагу на проблему співвідношення гендерних ролей і стереотипів.

Розвиток англомовного роману межі XIX – XX ст. тісно пов'язаний з творчістю Г. Джеймса, який став предтечою майстрів психологічного роману доби модернізму і постмодернізму. Основними прийомами в його художній практиці є використання підтексту й невласне-прямої мови. Методу Г. Джеймса притаманне цілеспрямована увага до людської психології [4]. Є у нього і власне літературно-критичні книги, в яких важливе місце відводиться роздумам і коментарям щодо психологізму в літературі XIX століття: зокрема, «The Art of Fiction» (1884), «Partial Portraits» (1888), «Essays in London and Elsewhere» (1893).

На межі 70-х – 80-х років XIX століття Г. Джеймс досліджував американську дійсність; результати своїх спостережень автор використав в

романі «Washington Square» (Вашингтонська площа, 1880). Стан суспільних відносин давали митцеві багатий матеріал для осмислення проблеми моделі поведінки і способу життя й природньої сутності людини, особливо жінки.

Створена автором система образів у романі «Washington Square» відображає своєрідну картину гендерних відносин наприкінці XIX століття. При розгляданні кожного окремого образу роману, перед читачем постає відповідна модель гендерної ідентичності у творі. Роман Г. Джеймса репрезентує досить різноманітні та не схожі між собою образи жінок й чоловіків.

Доктор Слоупер завдяки стартовому весільному капіталу жінки та своєму професіоналізму нажив певний статок. Раціональний, при цьому самовдоволений, Слоупер оцінює оточуючих за їх річними доходами і тому сприймає людей, навіть у ситуаціях, коли вони потребують співчуття і розуміння, відповідно до їх статків. Він передбачав можливе майбутнє своєї єдиної доньки, яка, до речі, не відрізнялась красою чи розумністю, у якості нареченої. На думку Слоупера, спадок міг все це виправити, за умови його згоди з кандидатурою жениха. Доктор Слоупер – розумна людина, яка, проте, знаходилась цілком під владою законів бізнесу. Успіх батька в ділових справах зовсім не сприяв розумінню рідної доньки.

В романі відтворено класичний конфлікт батьків та дітей. Сучасному читачеві, при цьому, кидається у вічі прояв гендерних стереотипів. Слоупер, особливо коли справа стосувалася жінок, твердо знав, з ким спілкуватися, а кого ігнорувати, навіть якщо це були найближчі родички. Впевнений у своєї правоті, як безумовний хазяїн життя, він необмеженим свавіллям підкоряв принципу розрахунку життя своїх домочадців. Набутий досвід нарощування капіталу перетворився у містера Слоупера на безкомпромісний практицизм, навіть упередженість, а інколи безсердечність у ставленні до доньки: «You try my patience, her father went on, and you ought to know what I am. I am not a very good man. Though I am very smooth externally, at bottom I am very passionate; and I assure you I can be very hard» [7, с. 124]. На нашу думку, така поведінка

персонажу сприяла розпаду сімейних зв'язків, не відповідала гендерній ролі голови родини.

В житті Кетрін Слоупер умовно можна виділити чотири періоди: життя з батьком до зустрічі з коханим, знайомство з ним та пробудження кохання, намагання відстояти своє почуття від посягань оточуючих, крах ілюзій і самотність. Кетрін ніхто не вважав привабливою, не дивлячись, навіть, на спадок батька. При цьому дівчина мала багато чеснот: вона була ніжною, шанобливою, слухняною й незмінно правдивою. До жіночого набору якостей автор додав маскулінну рису – відвертість. Ця особливість героїні буде допомагати їй відстоювати свої почуття, пережити крах ілюзій та прийняти самотність. До знайомства з коханим, щастям для Кетрін було бажання, щоб батько, якого вона дуже любила і, водночас, побоювалася, був нею задоволений. Поступово вона відчуває відчуженість батька і починає розуміти, що він її ніколи не любив і не розумів. Важкі часи переживає Кетрін, коли в її серці відбувається зіткнення почуття до Таунзенда з любов'ю до батька, який не схвалює вибір дівчини. Вона переживає наче роздвоєність, а потім відбувається своєрідне «відчуження» героїні, протистояння впливу оточуючого суспільства.

Спроба себе захистити, зберегти найцінніші для себе почуття відбулася у Кетрін через прояв фемінної поведінки – поведінки відсторонення. Нове сильне почуття змінює дівчину, вона переживає кардинальну переоцінку цінностей. Впродовж роману ми спостерігаємо, як жіночі почуття завдяки своїй силі набувають чоловічої витримки й відіграють доленосну роль в житті героїні. Таке переплетіння гендерних проявів дають найбільш об'ємну характеристику персонажам твору.

В момент знайомства з Морісом Таунзендом Кетрін не знаходила відповідей на внутрішній потік питань щодо поводження з незнайомцем. Героїня не давала собі ради в тому, що відбувається. Автор психологічно вірно дає образ зовсім юної особи, яка вступає в нову фазу свого буття, фазу становлення жіночності. Захопленість Кетрін Морісом не випадкова: він не

пов'язаний зі світом бізнесу, тому уявляється їй людиною з високими духовними якостями. Така здатність приписувати уявлене, домальовувати малоймовірне є проявом фемінності в діях героїні.

Кохання оновлює внутрішній світ героїні. Лише це почуття стає змістом і сенсом її буття, робить її духовно наповненою, шляхетною. Кохання дарить їй спокій та впевненість у собі, намір стійко переносити всі випробування. Заради коханого дівчина готова відмовитись від спадку, не підкоряється волі батька, стає байдужою до нього, залишається вірною своїм вистражданим почуттям. Наприкінці роману перед читачем стає оновлений образ головної героїні, який наділений розумністю, духовною незалежністю, моральною твердістю. Відстоювання свого права на почуття змушує Кетрін свого роду «маскулінізуватися» – перш за все у духовній сфері свого життя. Головна героїня на наших очах набуває властивостей чоловічого характеру. Вона проявляє силу волі, твердість духа, незламність, здатність на самопожертву та навіть на самозаперечення. Небажання йти на компроміс з соціальною дійсністю, рішуча відмова підтримувати стосунки з людиною, яка колись зрадила її, – це прояв твердості та принциповості, які частіше відносять до маскулінних ознак. Проте Кетрін приречена, багато у чому за власним бажанням, на долю жінки без можливості особистісної реалізації: «Catherine, meanwhile, in the parlor, picking up her morsel of fancywork, had seated herself with it again- for life, as it were» [7, с. 218]. Г. Джеймс об’єктивно розкриває характер і наслідки тих внутрішніх та зовнішніх конфліктів, які при цьому виникають у героїні з собою й оточуючими. Кетрін Слоупер зображується автором як довершена натура з цільним характером, в основу якої лягло сплетіння гендерних особливостей, вихованих з дитинства й набутих під час духовних випробувань героїні.

Одним з виявів стилю Г. Джеймса є надання об’єктивної, причому декількома штрихами, характеристики персонажу. Ніщо в презентації героя не є зайвим: названі риси й факти або пояснюють минуле, або стануть при нагоді в майбутньому, коли розкриють, чому так чи інакше він поводився. Яскравою

ілюстрацією такого підходу у романі «Washington Square» є образ тітки Лавінії – місіс Пенімен. Це старша сестра доктора Слоупера, вдова, яка оселилася у брата з метою допомоги у справах доглядання та виховання племінниці. Цей персонаж наділений найбільш концентрованою жіночими рисами характеристикою, яка виявляється у її поведінці.

Місіс Пенімен – романтична й сентиментальна жінка, яка мала пристрасть до всіляких таємниць та секретів, відрізнялась винятковою добродушністю, витонченими аристократичними манерами, слабкістю до легкого читання, якоюсь безглуздою ухильністю і скритністю характеру. Вона хотіла б мати коханого, який залишав би для неї записки на вигадане ім'я. Автор і далі поступово додає деталі до основного портрету персонажу. Особливість образу тітки Лавінії полягає у його незмінності впродовж розвитку романної дії, у справжній жіночності в традиційному явленні про неї. При цьому образ виконує сюжетоутворювальну функцію. Це її романтична натура, схильна до створення таємниць, не буде мати спокою з перших сторінок роману до останніх, влаштовуючи своїй племінниці зустрічі з невдалим обранцем. Це її нездійсненне бажання уявного кохання приведе до дивного спілкування з женихом своєї вихованки.

Образ місіс Пенімен представляє певну модель гендерної ідентичності у творі – суто фемінна постать легковажної особи, для якої реальність складається з уявних бажань. Все це разом набуває прояву комічних форм в поведінці місіс Лавінії Пенімен протягом усього роману. Комізм образу висвітлюється перш за все через авторську оцінку, як у цьому фрагменті: «He preferred Mrs. Almond to his sister Lavinia, who had married a poor clergyman, of a sickly constitution and a flowery style of eloquence, and then, at the age of thirty-three, had been left a widow – without children, without fortune – with nothing but the memory of Mr. Penniman's flowers of speech, a certain vague aroma of which hovered about her own conversation» [7, с. 7]; через вчинки героїні: «He kept her waiting for half an hour- he had almost the whole width of the city to traverse – but she liked to wait, it seemed, to intensify the situation. She ordered a cup of tea, which

proved excessively bad, and this gave her a sense that she was suffering in a romantic cause» [7, с. 84]; та ставлення до неї інших персонажів: «It would have gratified him to tell her that she was a fantastic old woman, and that he would like to put her into an omnibus and send her home» [7, с. 89]. Якщо порівняти два головних жіночих образи книги (Кетрін Слоупер і місіс Пенімен), то можна зробити висновок про їх полярність. Принцип антитези простежується на різних рівнях: у віці героїнь: юна племінниця – зріла тітка; у розвитку образу: динамічний у дівчини – статичний у зрілої жінки; в певній моделі гендерної ідентичності: фемінно-маскулінний у Кетрін Слоупер – фемінний у місіс Пенімен.

Деякі гендерні особливості має і образ Моріса Таунзенда. Він навіть не захоплений Кетрін і не має юнацьких ілюзій. Герой впевнений в собі, вміє поводитись природньо й виховано, не втрачає здорового глузду та контролю над собою. Він одразу розмірковує над питанням: чи зважитися на шлюб з Кетрін без згоди на те батька і тоді втратити значну частину її спадку, чи почекати, коли доктор Слоупер змилостивиться і не стане перешкоджати їх з'єднанню. В цьому персонажі бачимо такі маскулінні риси поведінки, як практичність, цілеспрямованість, впевненість у собі.

З-поміж основних маскулінних моделей гендерної ідентичності в романі можна виокремити образ «справжнього чоловіка», так званого self-maid man, хазяїна життя – доктора Слоупера. Моріс Таунзенд – пряма протилежність містеру Слоуперу. З'явившись потенційним женихом на початку твору, Таунзенд в кінці роману залишається «вічним» нареченим, невлаштованим альфонсом.

Поряд із головною героїнею, для якої реалізація фемінної поведінки є внутрішньою потребою, Г. Джеймс виводить галерею жіночих образів. Серед них ті, традиційна жіночість яких розчинилася у буденному житті (молодша тітка Кетрін – місіс Олмонд та рідна сестра Моріса Таунзенда – місіс Монтгомері), або набула комічних форм прояву (місіс Лавінія Пенімен). Наприклад, місіс Олмонд була жінкою успішного комерсанта та матір'ю квітучого сімейства. Вона й сама розквітала: мала приємну зовнішність,

поступливий характер і здоровий глузд, і користувалася повагою свого розумного брата. Місіс Монтгомері автор зобразив ощадливою, гордою маленькою жіночкою. При цьому вона була рішучою, розумною, усвідомлювала свої здібності в господарських справах та свою обмеженість в справах світських. У висвітленні образу місіс Лавінії Пенімен автор не приховує особистого іронічного ставлення до жіночої статі: «He nevertheless, at the end of six months, accepted his sister's permanent presence as an accomplished fact, and as Catherine grew older, perceived that there were in effect good reasons why she should have a companion of her own imperfect sex» [7, с. 10]. Виведені жіночі персонажі (крім образу Кетрін Слоупер) подані Г. Джеймсом у релевантному співвідношенні їх гендерних ролей та стереотипів, що відображало поведінку жінок того часу і традиційно-ієрархічне сприйняття суспільством фемінно-маскулінних стосунків [1].

Таким чином, в будові системи образів роману простежується використання автором принципу антитези. Протиставлення героїв відбувається за різними критеріями, що сприяє об'єктивному зображенню гендерної поведінки персонажів. Чотири основних персонажі роману утворюють декілька антиномічних пар: містер Слоупер – Моріс Таунзенд, містер Слоупер – Кетрін Слоупер, містер Слоупер – місіс Пенімен, Кетрін Слоупер – Моріс Таунзенд, Кетрін Слоупер – місіс Пенімен, Моріс Таунзенд – місіс Пенімен. Навіть назва роману «Washington Square» зазначеною фігурою, на наш погляд, визначає чотири головних образи як наріжні каміння проблематики твору: доктор Слоупер, Кетрін, Моріс, місіс Пенімен.

Тема влади грошей та пов'язана з нею тема втрачених ілюзій, нездійсненного щастя розкривають процес перетворення головної героїні на жертву грошового розрахунку. Г. Джеймс намагається відтворити гострий драматичний конфлікт часу – зіткнення високих духовних почуттів з мораллю та світом практицизму. Автор протиставляв чуттєву натуру дівчини діловим стосункам більшості оточуючих чоловіків. Рідний батько позбавляє доньку спадку, а разом з ним і можливості подружнього життя. Не дивлячись на

закоханість Кетрін у Моріса, доктор Слоупер відмовляється видавати доньку за людину, що прогуляла спадок. Моделюючи поведінку головної героїні, Г. Джеймс створює образ жінки, яка вимушена відстоювати свої почуття не тільки перед батьком, а навіть й перед колишнім коханим: «You treated me too badly. I felt it very much; I felt it for years." And then she went on, with her wish to show him that he must not come to her this way, "I can't begin again- I can't take it up. Everything is dead and buried. It was too serious; it made a great change in my life. I never expected to see you here» [7, с. 212–213]. Іншими словами, це роман про особистість, яка залишається нею, навіть попри нездійснене щастя та життя, яке не відбулося. Було б перебільшенням казати про феміністську спрямованість твору, проте в нас є переконливі підстави стверджувати, що в образі Кетрін вже є відгомін проблеми емансипації.

Отже, проведений аналіз показав, що проблематика роману Г. Джеймса «Washington Square» пов'язана з цілим комплексом морально-етичних питань, відповіді на які можна дати через шлях встановлення гендерної ідентичності образів твору. Серед перспектив розробки проблеми можна вказати на необхідність продовження вивчення гендерних аспектів джеймсівської прози, зокрема, періоду 1870-80-х років – на матеріалі роману «The Portrait of a Lady» (1881), який вважається вершиною ранньої творчості письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И. С. Психология половых различий. *Вопросы психологии.* 1981. № 2. С. 47–57.

2. Нерсесова Э. В. Категория «национального самосознания» как художественная доминанта романов Генри Джеймса: автореферат дисс. …канд. филол. наук: 10.01.03. Москва, 2008. 32 с.

3. Селитрина Т. Л. Г. Джеймс и проблемы английского романа 1880-1890 гг. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 128 с.

4. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. Москва: Информация XXI век, 2002. 256 с.

5. Coulson V. Henry James, Women and Realism. New York Cambridge University Press, 2007. 240 p.

6. Haralson E. Henry James and Queer Modernity. New York Cambridge University Press, 2003. 266 p.

7. James H. Washington Square. Київ: Знання, 2015. 221 с.

АНОТАЦІЯ

Алексєєва О. М. Гендерний аспект в системі образів роману Г. Джеймса «Washington Square».

У статті зроблена спроба розглянути систему образів роману Г. Джеймса «Washington Square» в гендерному аспекті. На матеріалі тексту твору проведені спостереження, з одного боку, щодо особливостей чоловічих та жіночих образів, з іншого – співвідношення гендерних ролей та стереотипів, проявів фемінності та маскулінності в персонажах. Вказано на психологізм роману, головним об'єктом зображення в якому є внутрішній світ особистості. Автор статті приділив увагу прийому антитези як принципу побудови системи образів та акцентував на шлях вирішення проблематики книги – через встановлення гендерної ідентичності образів твору.

Ключові слова: гендер, гендерна роль, гендерний стереотип, фемінність, мускулінність, образ, антитеза, психологізм.

SUMMARY

Alekseyeva O. M. Gender Aspect in the System of Characters of H. James' «Washington Square».

In the article an attempt to consider the system of characters in H. James' «Washington Square» in the gender aspect is made. The peculiarities of male and female characters, the correlation of gender roles and gender stereotypes, femininity and masculinity are observed on the material of the text. It is indicated onto psychologism of the novel, in which inner world of a personality is the main object of picturing. The author of the article paid attention to antithesis as the principle of constructing of the system of characters. Also, the way of determining the items of the novel – through gender identity of the characters – is accentuated.

Key words: gender, gender role, gender stereotype, femininity, masculinity, character, antithesis, psychologism.